

Ի ԱՆԳՆԸԱՆ

ՎԵՐԿԻՆՑ

ՀԱՅՈՐ ԱՌԵՋՈՆ

ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՆԻԹԻՆՅ

ՀՈՂԵԿԱՆ

ՏՈՒՐ 2

ԿԵՆ 60 ՓՐՈՒՅ

ՄԻ ՊԵՏԼԻՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

1867

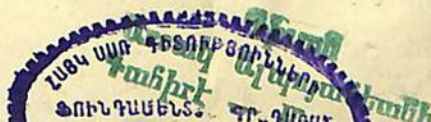
1283

Ընահանէ զրդեալ այս զգացողութիւնը կը-
կորսնցնէ այն օրն , երբ զարթուցեալ խիղճը ,
բարոյական և Ֆիզիքական օրինաց մէջ եղած
զանազանութիւնը կտեսնէ . և բարոյական ամէն
տեսակ կարողութեանց ամբողջութիւնը հոգի
կկոչէ :

Այս բառը վե՛րացեալ անուն մը կըցու-
ցընէ , զի հոգին կ'այստնուի մարմնոյն հետ ու-
նեցած միութեամբն : Արեւմն աւելորդ է ըսել
թէ հոգին մարմնոյն վրայ կաղդէ , զի մենք՝
երկուքն ալ իրենց գործողութեան միութեանը
մէջ կ'նշմարենք : Աջ ձեռքը ձախը կրունէ ,
բայց ո՛չ ինքնիրեն : Աշխատէս , խոհումն (մտա-
ծելն) , խկապէս միացեալ հոգւոյն և մարմնոյն
անբաժանելի գործողութիւնն է : Օչայս հաս-
տատող բաղմաթիւ օրինակներ կան . ինչպէս՝
խնդալն , արտասուքն , իր նշաններէն մին է ,
որոնց կապն է ջղային դրութիւնն * : Այս կե-
տին վրայ ուրիշ ըստ լիք չունինք :

* Գլխին Դրո՞ւնն ըսելով , պէտք է ի-
մանալ , մարդուս մարմնոյն ամէն կողմ տա-
րածուող ջիղերն , որք ծնունդ կառնուն ուղե-
ղէն . — ջիղերուն պաշտօնն է մարմինը շարժել
և զգալ . — մարմնոյն այն մասին մէջ որ ջիղերը
կհիւանդանան , այն մասը շարժելու և զգալու
կարողութիւնը կկորսնցնէ . ինչպէս են գուլաները :

359

Նոյնպէս պիտի զգուշանանք, հիւանդութեան պատճառներուն և բժշկուելու վրայ խօսելու ատեննիս, դատարկ մեկնութեանց մէջ մտնելէ : Մահն հիւանդութիւն, ներքին կամ արտաքին պատճառ մ'ունի . և հիւանդութիւն մը ծնունդ կառնու, թէ ի ծնէ ունեցած սերմի մը արտաքին ազդեցութեան աճմանէն, թէ բնական կլիմային վնասակար ազդեցութենէն, որ և նոյն ազդեցութիւնը կաւելնայ մարդուս՝ այն ինչ հիւանդութեան ունեցած բնական և մասնաւոր յարմարութեամբն : Մտքին կարգին կվերաբերին ոչ միայն ժառանգական, և կազմուածքէ կախումն ունեցող հիւանդութիւններն, այլ նաև խումբ մ'ալ ուրիշ տեսակ հիւանդութիւնք, որոնց որ տեսակի վերաբերելին դեռ բաւական սորվուած չըլլալով, ճշդիւ կարգի մը տակ դասուած չեն :

Կհարցնեմ թէ, արդեօք, այս տեսակ պարագայից մէջ, միտքը՝ հիւանդութեան դէմն առնելու որ և է կարողութիւն մը չունի : Չեմ խօսիր, բժշկաց՝ մարդուս կազմուածքը բարւոքելու և հիւանդութեանց դէմն առնելու համար գործածած միջոցներուն վրայ : Մյս դեղերն ալ արդարև մտքէ կծնին, բայց ոչ թէ հիւանդին մտքէն : Վիլիսոփաները, մանաւանդ թարոյագէտները, ժուժկալութիւնն և կիրքերը

բարեխառնելու արհեստը կսովորեցնեն : Մենք ալ , մեր այս պաշտօնին մէջ , ահա , այս դասերը պիտի տանք :

Հասարակութեան նայելով , մարդու մը առողջութիւնը , կազմուածքէն կդատուի : Ուրեմն , ինչ ըսել կուզէ այս բառը (առողջութիւն) իր ռամկական նշանակութեամբն : Ուրիշ բան չէ , այլ մարդուս կազմուածքը բաղկացնող զանազան տարերց ներդաշնակաւոր համեմատութիւնը : — «Վան , ըսաւ Հէոտրը ,* մարդուս ֆիզիքական և բարոյական կատարելութիւնը կազմող բնական համեմատութիւններ , որոնք անթիւ ըլլալով , գոյութեան բոլոր ձեւերը կպարունակեն . ինչպէս՝ ամենէն քարշեխ տձեութենէն , մինչև Յոյն դիւցազանց երկնային (առասպելեալ) գեղեցկութիւնն : Ըմէն մարդ , ամէն տեսակ միջոց ի գործ դնելով իրեն յատուկ և յարմար եղածները կփնտուէ :

*Սթեֆըրիտ Հէոտրը , Վերմանացի գրագէտ , ծնաւ 1744 ին , Մօնոունկընի մէջ (Մրեելեան Բրուսիա) աղքատ ընտանիքէ մը , և մեռաւ 1803 ին . միայն իր ջանիւքն ու աշխատութեամբն յառաջացաւ և կղերական դասը մտաւ : Բազմաթիւ գործեր ունի Վրօնական , Մատուածարանական , Փիլիսոփայական , Պատմական , Հնագիտական , Վրական և Մրհեմտական :

ղի նորա միայն իւր կենաց կատարեալ վայելումը կուտան” : Աւ ես կաւելցնեմ այս մասին , ըսելով թէ , նորա են առողջութեան պայմաններն : Ուստի , կհարցնեմ թէ , մարդս որ բնութեան մէջ միայն ինքն է կարող ինքզինքը սովորելու , չկրնար ինքզինքը ճանաչել : “Լ, յն որ” , ըսաւ , Պիւթագորաս , * “տիեզերս կչափէ , չկրնար ինքզինքն ալ չափել” : — Այժմ մարդս , կարող է իւր համեմատութիւնները ճանաչել և չափել , ուրիշ բանով չէ , այլ նոյն իսկ մտաց կարողութեամբն . ուրեմն , մարդս՝ հոգւոյն միջոցաւ , կարող է , իւր գոյութեան վրայ ազդել , և հետեւաբար հի-

* Օնաւ Քրիստոսէ առաջ 408 ին Միտերի մէջ : Արիտասարդութեան մէջ բնոնակիր էր . ետքը Վէմոկրիտէսի աշակերտն եղաւ : Վպրոցմը բացաւ նախ Միտերի մօտ , յետոյ յԱթենք , և ստակով դաս տալով խիստ հարստացաւ . Յունաստանի գլխաւոր քաղաքները , Աեկիլեա , մեծ Յունաստան գնաց , և վերջապէս Աթենք եկաւ բնակելու . բայց Աթենացւոցմէ վնասուելով , մակոյկով փախչելու առնն , ծովը խեղդուեցաւ 489 ին Քրիստոսէ առաջ : Ղարտասանութեան , Բնական գիտութեան և Քաղաքավարութեան վրայ շատ գրեց . բայց բոլորն ալ երեցին Աթենքի դատաստանապետները :

ւանդութեանց , մանաւանդ թէ նորա անոնց
աղբիւրն , իրենց անձնական կազմուածքին մէջն
ունին :

Տարօրինակ պահանջմունք , այնպէս չէ ,
հոգւոյ զօրութիւնն իւր սահմաններէն անդին
տարածել ուղելը , կարծես թէ ապրած աշ-
խարհնիս մեր կենաց հուսկն եղած ըլլար . ե-
զական է այս , սակայն ի՞նչ ասկէ աւելի ճշ-
մարիտ : Մարդ , տղայ , ամէն մէկն ինքզինքը
կներկայացնէ իւր մասնաւոր կազմուածքին , իր
քիչ կամ շատ զուարթ , քիչ կամ շատ տը-
խուր բնաւորութեանը համեմատ . կարողութիւն
մ'է որ կգործէ , զգացուածին համեմատ :
Ուրախութիւն կամ տխրութիւն հոգւոյ
զգացածներուն պատկերներն ըլլալով , չե՛նք
կրնար , արդեօք , ուղած ատեննիս զանոնք ե-
րևան հանելու կամ աներևութացնելու միջոց-
ները գտնել : Չե՛նք կրնար , արդեօք , մեր
աչքերը միշտ աղէկը տեսնելու կրթել , քան
թէ զանոնք սեցնել և տկարացնել , ինչ որ կը-
նենք միշտ խնամոց զանցառութեամբ : Արդա՛ ,
Շէքքսբիրի * մէջ , փոթորկի ատեն Ա իւ

* Ուիլհամ Շէքքսբիր , Անգղիացի թատ-
րերգական բանաստեղծից առաջինը , ծնաւ 1563
կամ 1564 ին , Ալաովիւր վիճակին , Աթրաթ-

Թագաւորին և իւր ընկերոջ կորսուիլը . մէկն անձրեւէն թրջած , ցուրտէն կդողայ , իսկ միւսը համր և անզգայ , փոթորկին դէմ չափազանց բարկանալուն :

Մտաց կարողութեան ամենէն ազդու նշանն է իր անկարողութիւնն : Ով չգիտէ թէ ուամիկը , որոնց հոգին տգիտութեան գիշերով ծածկըուած , մարմնական բազմաթիւ հիւանդութիւններէ ազատ կմնան , որոնց ենթակայ եղած են , ընդհակառակն , իրենց շուրջը գտնուող խիստ շատերն . Բազմիններն , իրենց ուշադրութիւնը , միշտ մի և նոյն խորհուրդով մը յափշտակուած , մարմինը կմոռնան , որով մտաց բոլոր դրութեանց այսպէս մէկ կէտի մը վրայ ամփոփումը , զիրենք արտաքին ազդեցութեանց անզգայ կընէ : Աթէ այսպէս է , ուղիղ , հաստատ , և աղէկ տնօրինեալ կամք մը չկրնար ունենալ այնքան կարողութիւն , և մի և նոյն գործերն ընել , որչափ կընէ նուաճեալ , անշարժ կամք մը , ինչպէս է խենդինը :

Փորտշայր աւանի մէջ , փուրթ ծախողի մը զաւակ էր . 18 տարեկան ամուսնացաւ , 26 տարեկան օրիորդի մը հետ , խիստ անկատար էր առած դաստիարակութիւնը :

Պէտք չէ ըսել թէ որչափ անհամար են այս հեղինակին գործերն , և մանաւանդ ամենքն ալ մէկզմէկէ ընտիր :

Անդղեացի բժիշկ մը, Անդղեոյ կլիմային,* որ մառախլապատ և ածուխոտ է, իր հայրենակցաց առողջութեանն ըրած աղբեցութեանցը վրայ խօսելու ատեն, հետեւեալ դիտողութիւնները կրնէ : « Աւաղ, որ մինչև ցարդ Աոնտրայի օդին յատկացած խումբ մը հիւանդութեանց պատճառը՝ բնակչաց սուլորութենէն կախումն ունենալն ըլլալը չէ որոշուած » : Օրինչպէս որ մարմինն, օդին տաքութեան աստիճանին ամէն փոփոխութեանց դէմ, իւր ներքին տաքութիւնը գրեթէ անփոփոխելի կպահէ միշտ, նոյնպէս ալ մարդկային հոգւոյն մէջ դիմանալու հաստատ զօրութիւն մը կայ, որուն գործողութիւնն՝ արտաքին զօրութեանց վայրենի գործողութեանը կհաւասարակշռէ : Ընկալելի մը, մինչև անդամ իւր սենեակին մէջ պտրտելու անկարող, սակայն առանց հոգնելու և ցաւ մը դգալու, մինչև կէս գիշեր պիտի կրնայ պարել իր մէկ սիրած պարողին հետ : Այս բսածնիս բաղմաթիւ օրինակներով հաստատուած է բժիշկներէն : Օրինակելի կիրք մը, մարմնոյն կենսական թելը կզարթուցանէ : Անոնք որ Աոնտոնի օդէն կտժգոհին, ճիշտ այն խումբ մը անպիտան, ծոյլ և դատարկա-

* Անդղեոյ կլիման խոնաւ, ցուրտ և միգոս (փոստ) է :

պորտ մարդիկն են . զի անոնք միայն օդաչափը
չեն քններ , որոնց ուշադրութիւնն ու մտքմինն
անգագար զբաղած են : Երաւ է որ Արեւմտեանի
տխուր ամիսը , մեղամաղձութեան և անձնաս-
պանութեան ժամանակն է , բայց և այնպէս ա-
մենախաւար երկկնքի մը ըլլոր ամպերը չին կա-
րող պայծառ հոգւոյ մը զուտ օդը խաւարել :
Եւեղագարութեան բարոյական աղբեցութեան
տակ ընկճեալ հիւանդք աւելի պակաս կննդ-
ուին ասով , քան թէ օդին ֆիզիքական աղ-
բեցութեամբը : Մարդս ինքզինքն իր ձեռօքը
միշտ խռովելու ենթակայ ըլլալով , աշնան ատեն ,
զորօրինակ , տերևները թափելու ատեն տես-
նըուած զանազան դէպքերը , մահառիթ կար-
ծիքներով կմեկնէ , որք մարդուս միտքը կը-
տանջեն ու կտկարացնեն : Արդարև , եթէ մելա-
մաղձի մը վախերն , անհանգստութիւններն օդին
փոփոխութեանց հետ կպակսին կամ կշատնան , այս
ալ մէկ խօսքով , դարձեալ կամքին գործն է ,
ուսկից կախումն ունին հիւանդին խելացնոր
յարմարութիւնն ու զանի ծնող հետևութիւնը :
Մեղամաղձութիւնը միշտ տկար բնաւորութիւն
մը , կամ թէ դէթ ժամանակաւոր տկարութիւն
մը կենթադրէ : Մարդս ճանչնալով իր հոգ-
ւոյն տկարութիւնը , զանի դարմանելու է առանց
հանգստեան և դադարման , այս է ահա , այս-

սիսի արագացից մէջ , բժշկուելու ամենէն ազդու և ընտիր միջոցն ” :

(Մեդիկական Մեթոդական Ախթոմէս անուն օրագրէն առնուած . 1830) :

Արն է այն բժիշկն , որ իր փորձառութեանց շրջանին մէջ , որչափ որ ալ նեղ ըլլայ , այս տեսակին վերաբերեալ խումբ մը օրինակներ չէ ժողոված . օրինակներ , որք խիստ յաճախ կտեսնուին , մանաւանդ բազմաբնակ մեծ քաղաքաց մէջ : Չե՛նք կրնար ըսել , ուրեմն , եթէ ներելի է , թէ քաղաքաց օգը բազադրեալ է բնակչաց կիրքերէն , մտածմունքներէն և սրտմաշութեան : Անձնասպանութիւն , զոր Ա չեթրը աւելի թշուառութեան կյատկացնէ , խիստ զգայուն բնաւորութեանց , խիստ դիւրազգաց հոգիներու բաժինը չէ՛ մի , որք խիստ տկար են արկածից իրական կերպով տանելու : Ա կայութեան կհրաւիրեմ պաշտօնին խղճիւ և անթերի կատարող բժիշկները : Բրժիշկն՝ իր պարտաւորութիւնն ամենայն խղճիւ և անձնուիրութեամբ կատարելովն է որ կարող եղած է նեղ օրերուն մէջ , ամէն դժուարութեանց յաղթել , անվտանգ պահել իր ֆիզիքական և բարոյական գոյութիւնն այնքան տըխուր դիպաց և անցից մէջ : Արտաւորութիւնն ,

Լ. քիւլէսի* նիղակին նման, ըրած վերքերն
ինքը կըռտէ : Աէօթըն՝ ահա այս մասին աղբու
օրինակ մ'է, կամքին մարդուս մարմնոյն վրայ
ունեցած աղդեցութիւնը յայտնելու . այսպէս
կպատմէ նա ինքն, Աէօթը : «Տարախոխիկ ջերմի
մը ատեն, որ բոլոր շուրջս անհամար զոհեր
կընէր, անզերծանելի ժանտի մը ենթակայ եղած
էի, բայց և այնպէս կարող եղայ, ազատ մնալ
հաստատ կամքիս աղդեցութեամբը . չէ գիտ-
ցրուեր դեռ թէ կամքն՝ ինչ մեծ զօրութիւն
ունի այսպիսի պարագայից մէջ, զօրութիւն մը,
որ բոլոր մարմնոյն մէջ տարածուելով, այն-
պիսի աշխուժութեան մը մէջ կզնէ մարմինն,
որով հեռի կմնայ ամէն վնասակար աղդեցու-
թիւններէ : Այսը՝ տկարութեան նշան է, որ
զմեզ առանց պաշտպանի՝ թշնամւոյն յաղթող
յարձակմանց տակ կնուածէ" : Հողւոյն՝ կե-
նաց, կամ հողւոյն՝ մարմնոյն վրայ ունեցած

*Թէթիսի և Բէլէի որդին, Պրթիօթիտի
թագաւոր, Տրովագայի պատերազմին մէջ ա-
մէնէն հռչակաւոր դիւցազնիւններէն առաջինն ե-
ղաւ : Պատերազմին տասներորդ տարւոյն մէջ
Բրիամի դուստր, Բօլէքսէնի հետ պիտի ա-
մուսնանար, եթէ Բաարիս զինքը չսպաննէր :
Սակայն ուրիշ կերպ ալ կպատմեն ասոր մահն .
ինչպէս Հոմերոսի մէջ կկարգացուի թէ պա-
տերազմի մէջ մեռաւ :

ազդեցութեան վրայ խօսելու ատեն , կրնանք յառաջ բերել Աէօթըն իբրև օրինակ , և ապա-
ցոյց . զի ասոր համար ամէն բան ճշմարիտ
և իրական է : Բայց ինչպէս շատերու , նոյն-
պէս Աէօթի համար ալ ըսողներ պիտի գրա-
նուին , և կգտնուին , թէ ասոնք ուրիշ բան
չեն , այլ ցնորք :

Բայց ի՞նչ է կեանքը բնապէս , եթէ ոչ
կամքին աշխատութիւնն , որ կծառայէ նուա-
ճել արտաքին զօրութիւնները , փոխել մար-
դուս վիճակն՝ իւր անվախճան յաղթութիւննե-
րովն , առանց նորա (մարմինին) իսկութիւնն ,
էութիւնն այլայլելու : Ինքնակամ աշխուժու-
թիւնը գոյութեան պայմանն է , և որուն պայ-
մանն ալ մարդուս իմացական կարողութեանց
կատարելագործութիւնն է , որք են ՄՏԱԾԵԼ ,
ԿԱՄԵՆԱԼ , ԳՈՐԾԵԼ : Որքան որ մարդուս մտա-
ծելը զօրաւոր ըլլայ , իր ինքնակամութիւնն ալ
այնքան աւելի աշխոյժ կըլլայ , որ այս ալ ու-
րիշ բան չէ , այլ նոյն ինքն կամքը :

Մարդս , իրաւ է որ , զինքը նեղող , աշ-
խարհս բողբոլովին իր վրայ ծանրացնող հաղար
ու մէկ ազդեցութիւններով շրջապատեալ է .
բայց իր բնաւորութենէն ալ աւելի զօրաւոր բան
չկայ : Ինութեան մէջ գտնուած էակները ,
զօրութիւններ ըլլալով , մարդուս ամբողջու-

Թիւնն ալ ոյժ մ'է : Աւտի երբ այս ոյժն ինքն-
իրեն չլարթնուր , պէտք է , սաստիկ շարժմամբ
մը այնպիսի վիճակի մը մէջ դնել , որ վերջա-
պէս սրիպոտի կամեալ : Պորժեւն ապրիլ է .
ինչպէս որ և հին առած մը կըսէ թէ , հաճ-
Բորդոմեան մեջ կամ ամասնոմեան արջի որը շեռ-
նոտի : Մտիկ բռէ , Պուլվըր , այս խորին մտա-
ծողը : «Պրեթէ բնաւ , կըսէ , մանաւանդ ե-
րիտասարդութեան ատեն , հիւանդութիւն մը
անբուժելի չէ , քանի որ միտքն առողջ է :
Լմենէն փափուկ և ամենէն տկար մարդը թող
ինքզինքն աշխատութեան տայ , այն ատեն հի-
ւանդ ըլլալու ժամանակ չպիտի ունենայ , ծու-
լութիւնն է մարդս սպանողը , չճառայող պող-
պատն ալ կժանգոտի” :

Ա երջապէս ինչ որ ալ ըլլայ այս ընդհա-
նուր դիտողութեան արժէքը , մինչև անդամ
եթէ աշխատութիւնն ու անգործութիւնը մի և
նոյն հիւանդութիւնները ծնէին , դարձեալ
պէտք է խոստովանիլ թէ մէկը միւսէն մեծա-
պէս կտարբերի , մէկն ողջպահիկ , և միւսն
հակառակ ըլլալով , հոս կամիրոփենք , և պէտք
չենք տեսներ ուրիշ օրինակներ ալ աւելցնել ,
հոգւոյն՝ հիւանդութիւնները մարմինէն հեռա-
ցընելու կարող ըլլալը հաստատելու :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Գ

Վեդեյի-Բեան՝ առողջութեան նշան է :

Բնութեան նման մեծարոյ բան չկայ .
Ե չկայ բան մը այնքան համեմէք , որքան
առողջութեանը :

Պ . ԵՐ Ե Լ Ե Կ Ե Լ . *

Կրկ
556

Վրոյս առաջին մասին մէջ , մարգուս մտաց՝
արտաքին ազդեցութեանց դէմ դիմանալու ոյժը
հաստատեցինք : Արքայքնին տաղանդք ըսած
են թէ , « որովհետեւ մեր մարմինը լասասորո-
ւեան Ե աշխարհիս փոփոխութեանց բորձին է , ուստի
անյին տեւ ըլլաւ ԵԼ , աշխարհիս տեւն ըլլաւ է » :
Մենք մինչև հոն երթալ չհամարձակեցանք .
սակայն բազմաք մեր ձեռաց մէջ այնպիսի գիրք մը
ձգել տուաւ , ուր այս կարծեաց համամիտ խոր-
հրդածութիւններ կգտնենք , ինչպէս է զորօրի-
նակ հեռեկայն , որ միանգամայն պարզ Ե
դիւրհասկանալի ըլլալով մեկնութեան չկարո-

*Փիլիսոփայ , ծնաւ 1772 թուականին շա-
նովրի մէջ . 1827ին Ս իէննայի մէջ փիլիսո-
փայութեան դասատու եղաւ , ուր մեռաւ 1829ին :
Փիլիսոփայութեան վերաբերեալ շատ դու-
թիւններ ունի . որոնցմէ շատերը Վազղիարէնի
թարգմանեալ են :

տիր : « Ղշմարտութեան դէմ է արդեօք , Եւ-
ռաջին՝ հոգին ու մարմինը մէկզմէկու վրայ
փոխադարձ գործողութիւն մ'ունենալին հա-
ւատալն : Արկրորդ՝ թէ հոգին իբրև անշոշա-
փելի ոգի մը , ամենուրեք առանց խոչընդոտի
թափանձելով , իր ազդեցութիւնն արտաքին
աշխարհին , մարմնոյն վրայ կներգործէ , և թէ
իր ամենաչնոյժ գործողութեանցը համեմատ
անոնց ծնունդ տուած կեդրոնը կփոփոխէ :
Ուստի և մտախոհութիւնն իրաւունք կուտայ
մեզ սա ենթագրութիւնն ընել թէ , բարե-
սիրտ մարդուն ներկայութիւնն երկիրս կստղա-
բերէ , օդը կմաքրէ : Իսկ չարն ու իր շարու-
թիւնները տեսակ մը ժանտ կտարածեն իրենց
շուրջն , որոնց ճամբուն վրայ բարեսիրտ
մարդը կմտի , և տկարն ալ դէշութիւն ընելու
յօժարութիւն կդգայ : Եւս յառաջ բերած-
նիս , թէ որ այսօրուան համար տարօրինակ կե-
րևի , տարակոյս չկայ թէ տարիներէ ետքը հա-
սարակաց ճշմարտութիւն մը պիտի ըլլայ : Թող
մտած ուի , զորօրինակ թէ , ինչ կխորհի հա-
սարակութիւնը , մարդասպանութիւն գործուած
տեղի մը վրայով . ուստի հասարակաց հաւատքը
կամ կարծիքը քննութեան առնուիլը կարևոր
է , զի ընդհանրական վկայութիւն մ'է , որ
շարունակ կքննէ դէպքերն՝ առանց մեկնելու :

Աւանդ, որ չենք դիտեր թէ ի՞նչ պիտի գու-
շակէր, Պէպլինի երևելի Հէյմս բժիշկն,
որ խիստ հռչակաւոր էր՝ մորթային հիւանդու-
թեանց տեսակը միայն հոտէն որոշելու կողմանէ,
մի և նոյն անդամով, հոտոտելիքով, իրեն հետ
յարաբերութիւն ունեցող մարդոց բարոյական
զանազանութեանը նկատմամբ” : Այս հետա-
քըքրական հատուածէն քաղելիք օգուտն ըն-
թերցողին թողլով, ուրիշ մ’ալ յառաջ կը-
բերեմ, Սթաէլին* սա երևելի մէկ խօսքն, և
որուն վրայ աւելի կանանց ուշագրութիւնը կը-
գրաւեմ, յուսով թէ նոքա ևս նայուածք մը
նետեն այս գործիս : “Մեր ձեռքն է առող-
ջութիւնը վերստին ձեռք ձգել, հիւանդութե-
նէն չվախնալով, և աղէկ հասկնալ թէ առող-
ջութիւնն է մարմնոյն գեղեցկութիւնն և կե-
նաց հրապոյրը” : Չանանք, ուրեմն, այս խը-
րատին խորը թափանձել. զի մարդուս Ֆիզի-
քական վիճակը բարոյական վիճակին թարգ-
մանն է :

* Հեղինակ եղող կանանց առաջինը . ծնւաւ
Փարիզ 1766ին, ուր և մեռաւ 1867 յուլիս
17ին :

Այս հռչակաւոր և հազուագիւտ կնոջ
կենցաղավարութիւնն արդէն Աիլիկիոյ մէջ հրա-
տարակելու պատրաստած ըլլալնուս, հոս համա-
բօտ կանցնինք : (Տես Աիլիկիա թիւ 7) :

Լալաթէո * « յաղադս դիմաց » անուն
պատուական գործոյն մէկ գլխոյն մէջ կջանայ
ապացուցանել թէ , ինչպէս որ բարոյական գեղեցկութեան և Ֆիզիքական գեղեցկութեան ,
նոյնպէս ալ Ֆիզիքական տգեղութեան և բարոյական տգեղութեան մէջ զգալի ներդաշնակութիւն մը կայ : Եւս նմանութիւնը ճշգրիկ
կհաստատէ թէ , արգարև երկնային իմաստութիւնն ամէն մէկ անհատին մասնաւոր և որոշ
ձև մը տուած է : Սակայն գեղեցկութիւն բառով պէտք է հասկնալ ոչ թէ անցաւոր հրապոյր մը տուող քաղցրութիւնն , այլ միտքն
որ գոյութեան ամբողջութիւնը կներկայացնէ , ու նաև պէտք է իրաց հանել կրից չափազանց
ութիւններէն ծնունդ անող անջինջ տիպն : Եթէ խորագիմայից կվերաբերի , դրեթէ անհերքելի
փորձերով , հաստատել թէ , ամէն մարդկային կազմուածք իր գոյութեան մէջ իր
վերջին կատարելութեանց ձևերն ու օրէնքները կպարունակէ , և թէ բնութիւնը նիւթական աշխարհին
մէջ իմացականութեան աշխարհը կառավարող օրինօք յառաջ կերթայ , մենք ըստ
մեր կարծեաց պիտի ըսենք թէ միտքը , մարմնոյն ձևին վրայ ալ ազդեցութիւն ունենալով ,
իր զօրութիւնը կցուցնէ թէ գեղեցկութեամբ

* Տես երես 3 :

և թէ առողջութեամբ : Բնաւորութիւնն , այսինքն զգալու և կամենալու սովորական եղանակը , կռիւնքն միսերուն* վրայ ազդելով , կաղզէ հետեարար ևս դիմաց նշաններուն և գծերուն : Դպիտը , խնդան , արտասուքը , ջղային շարժմունքն , ևայլն , յաճախ կրկնուելով , դիմաց կակուղ մասանց , այսինքն նոյն մասին մէջ գտնուող միսերուն և մորթին վրայ ներգործելով , հոն կձգեն իրենց նշանը , նոյն մասանց՝ նոյնը յաճախ կրկնուելու մեծ յարմարութիւն մը տալով . այնպէս որ , վերջապէս նոյն մասին մշտնջենաւոր սովորութիւն մը կուտայ : Միսերուն այսպէս յաճախ կրկնութիւնն ալ յաջորդաբար իրենց տակն եղող կարծր մասունքները փոխելով է որ , կմեկնեն մարդոց դանկերուն զանազան , հաստ կամ բարակ բլլալու վիճակները : Արբքոտ մարդիկ , ծերութեան ատեն իրենց ճակատներուն վրայ , հանդարտ

*Բնականութիւն կուտած գիտութիւնը , մարդուս կազմուածքին մէջ գտնուած բոլոր միսերն երկուքի բաժնած է . Ինչպէս միսերէն ումանք ուղենք չուղենք , քնանանք կամ ոչ , անդադար շարժման մէջ են . այս դասէն են զորօրինակ «կրոն» , և աղեաց , ստամոքսի , ևայլն մէջ գտնուած միսերն : Ումանք ալ (միսերէն) կշարժին երբ ուղենք , զորօրինակ ձեռաց , ոտից , ևայլն , մէջ գտնուած միսերն :

մարդոցմէ աւելի կորնճմտած խորշոմ ունին :
 Արդաքն , առաջիններուն , դիմաց միտերն աւելի
 շատ անգամ շարժման մէջ մտնելուն , սոյն
 շարժումներէն ծնունդ առած ծալքերը մշտն-
 ջննաւոր կմնան . այսպէս կըլլան նաև մարմնոյն
 ամէն անդամներն , ամէն մէկ մասն : Այն որ
 բարեբաղդաբար ազատ է մեծ սրտմաշութեան ,
 երկայն ատեն հանդիստ և ուրախ շնչելով ,
 կուրծքն ալատօրէն աւելի կլայնայ ու կմեծնայ .
 նոյնպէս նաև իր մէջ պարունակեալ անդամք * :
 Անհասկառակը , մի և նոյն քննութիւնը ցաւօք
 և հեծութեամբ ապրող , արեան շրջանի ազատ
 գործողութեան արդեւք ունեցողներուն վրայ
 ընելով , ցաւալի նշաններ պիտի նշմարուին ,
 տխուր նշաններ , որք ծնունդ կառնուն արտա-
 շնչութեան խանգարմունքէ , սննդեան գոր-
 ծողութեանց տկարութենէն , և այլն : Մարդս՝
 իր բոլոր կենացը մէջ սովորաբար ենթակայ
 եղած բարոյական տալաւորութեանցը դրսէն ան-
 դամային նշանը կպահէ . և այս նշանն այնքան
 աւելի անժխտելի , աւելի բացայայտ է , որքան

* կուրծքին մէջ պարունակեալ անդամներն
 են երկու թոքերն (աղծիւյէր) շնչառութեան , և
 բրիւնը մաքրելու յատկացեալ անդամներն , և
 սիրտն , որ կեդրոն և ամբար է արեան , և զանի
 բոլոր մարմնոյն մէջ պտըտցնելու կծառայէ :

որ տպաւորութիւնք աւելի կանուխ , սաստիկ , ուժգին , ու աւելի յաճախ եղած , և վերջապէս եթէ բնական յարմարութեանց աւելի համաձայն են : Այրող մարդս կենաց շրջան մ'ըլլալով , ամէն բան իր գոյութեան հետ կը կապակցի . ինչ որ կ'յայտնէ գունաթափ և թոռմած դէմք մը , նոյնը կնշանակեն և կհաստատեն ուրիշ նշաններն ալ . ինչպէս մարած ձայն մը , գողգոչուն քալուածք մը , վարանեալ միտք մը , օդի փոփոխութեանց ենթակայութիւն մը , ևայլն : Միտքն , եթէ ունի թոյներ , որոնցմով մարմինը կ'ընկալուի , ունի նաև գեղեթափներ (բանդէնդէնէր) , որք զանի կպահպանեն և կըրուժեն : Ուստի , նոյն ինքն գեղեցկութիւնն ալ մէկ նպատակաւ , նշան է առողջութեան , զի գործարաններուն ներդաշնակութիւնը , ձեւերուն ներդաշնակութեամբը կ'յայտնուի : Ուրեմն , եթէ մարդս առաքինութեամբ կգեղեցկանայ , եթէ մոլութիւնն իր տգեղութեան պատճառ է , կրնայ ուրացուիլ թէ մէկն , առաքինութիւնն՝ առողջութիւնը կպահէ , և թէ միւսն , այսինքն մոլութիւնը , զանի կ'իջատէ :

Բնութիւնն , եթէ համարձակիմ ըսելու , գաղտնի գատաւոր մ'է . իր իրաւաբանութիւնն ըլլալով համբերող , միշտ աչալուրջ , բան մը իրմէ չփախչիր : Բնութիւնը կձանաչէ և կտեսնէ մարդուս աչքին շերեցած , և իր օրէնքներով

անբնական լեզած յանցանքները : Ընութեան՝
գերագոյն , յախտենական որոշումներն , առա-
ջին սկզբունքէ մը բխեալ , սերնդէ սերունդ
կ'յաջորդեն . և թո՛ւն , որ վճատութենէն ալ
կսկսի իր ցաւոց գաղանխքն անարգել , կրնայ
մինտուելով գտնել իր քաշածներուն պատճառն
իր նախահարց չափադանցութեանց մէջ : Զին
առածը , թէ “ յանցաւորն ” ղէրէ և “ ներէ ” , ոչ
միայն ըստ իրաւանց և բարոյականի իր ճշմար-
տութիւնը կ'գտնէ , այլ նաև ըստ նիւթականին :
Ինչ որ վերոյիշեալ իրատները հիւանդութեանց
ծննդեան վըայ ըսեն , կարօտ է ուղղուիլ մարդ-
կութեան բարեկամ բնագիտէ մը . զի այնպիսին
կարող պիտի ըլլայ ցուցնել ամէն վայրկեան և
ամենայն դիւրութեամբ , թէ ներկայ սերնդեան
տկարութեան և հիւանդութեանց աղբիւրն
աւելի բարոյական , քան թէ ֆիզիքական պատ-
ճառաց մէջ կ'գտնուի . և թէ զանոնք նախա-
տեսելով արտաքսելու դարմանը , չէ թէ միայն
նիւթական կամ ֆիզիքական դատտիարակու-
թիւնն է , այլ աւելի բարձր , այսինքն բարո-
յական , կամ մէկ խօսքով , կատարեալ դատտի-
արակութիւնը : Ըստ անդամ բժիշկք կրամ-
բասուին , և երբեմն ալ իրաւամբ , մի միայն
նիւթագէտ ըլլալնուն , և մարդս՝ միայն ոսկորի ,
կրծիկի , միսերու , արեան , ջնդերու , աղիքնե-

բու , մաշկերու , և այլն , միութիւն մը , օգին
թիթուածինոյն ասորոյ գոյութիւն մը նկատել-
ջուն , ու մարդուն բարոյական մասը մտնալով :
Այս ամբաստանութիւնն , իրաւամբ կամ յան-
իրաւի , այսուամենայնիւ մեր վարդապետութիւնը
չկրնար ջնջել : Մենք առաքինութիւնն առող-
ջութեան հետ միացեալ ըլլալը հաստատելով ,
ոչ բարոյականին և ոչ կրօնագիտաց դէմ խօ-
սած կը ընենք : Այն մարդիկն , որոնց համար ,
բարերար բնութիւնն , երջանիկ կազմուածքով
մը , բարոյական յօժարութեանց կատարելա-
գործութիւնը դիւրացուցած է , զի ինչպէս որ
արհեստից համար ծնած դերագոյն տաղանդներ
կան , նոյնպէս կան նաև բարոյականութեան մա-
սին գերազանց ստեղծուած հոգիներ , ինչպէս են
Մակոս-Աւրելիոս ,* Սոկրատ,** Հօուարտ,**
Իէն ,*** և այլն , նոյնպէս ալ հոգեկան և

*Փիլիսոփայ , ծնաւ 121ին Վրիստոսէ
առաջ ի Հռովմ , աղնուական ընտանիքէ . մե-
ռաւ 180ին (Վրիստոսէ առաջ) : Հատ գրու-
թիւններ ունի , որոնցմէ շատերը զանազան լեզ-
ուաց թարգմանեալ է :

**Յոյն փիլիսոփայ հռչակաւոր , ծնաւ
Մթէնս 470ին Վրիստոսէ առաջ . հայրը
քանդակագործ Սօփրոնիոս անուն , մայրն ալ
դայեակ մ'էր , Վէնարէթ անուն : Ինքն ալ հօրն

մարմնական երկու առողջութեանց այս ներդաշնակութիւնն անշուշտ ասոնց մէջ աւելի կատարեալ և աւելի հաճոյական պիտի տեսնուի, քան թէ աւելի պակաս յարմարութիւն ունեցողներուն մէջ . բայց այս կնամանի, աւազոտ

արհեստին ծառայեց, բայց շուտով թողուց, դիտութեանց հետեւելու . իբրև քաղաքացի բուլոր պարտաւորութիւնները կկատարէր թէ խաղաղութեան, և թէ պատերազմի ատեն: Իր քաջութեամբը հռչակաւոր եղաւ շատ անգամ, մասնաւորապէս թրանակրի մէջ և Տէլիուժի պատերազմին, որ ատեն Վասէնօֆոնի և Ալէկիբիադէսի կեանքն աղատեց: Ամէն տեսակ առաքինութեանց, թէ հասարակաց և թէ անհատականաց, օրինակ հանդիսացաւ . հռչակաւոր եղաւ իր անշահախնդրութեան, բարեսրտութեան և հողւոյ հաւասարութեանը համար: Ինչպէս կպատմուի թէ, Վասնթիպպոս իր կինը շատ անգամ փորձեց իր համբերութեան աստիճանը: Ա իրջապէս արժանի եղաւ, Ղեղփիսին պատգամախօս Վուրմէն, մարդոց ամէնէն իմաստունը կոչուելու: Այսու ամենայնիւ շատ թրջնամիններ ունեցաւ: 424 թուականէն (Վրիստոսէ առաջ) սկսեալ, Արիստոփանէս բանաստեղծը զանի տեսարան հանեց . վերջապէս իր թշնամիներէն երեքն, Անիթուս, մեծ և կարող մարդ . Մէլիթուս, բանաստեղծ, և Լիքոն, քաղաքական ճարտարախօս, իրեն դէմ միացան

երկրէ մը փոքր ինչ պտուղ և ծաղիկ հանելու համար ծանր աշխատութեանց կարօտելուն : Իայց երկնային լուսոյ ճառագայթներն որոտման ատենի կայծակին նման աւելի լուսով պիտի փայլին , երբ աւելի մութ գիշերուան մը մէջ ցայ-

և զբարտեցին զինքն , ըսելով թէ երիտասարդութիւնը կմոլորցնէ , և նոր Լստուածութիւններ կաւելցնէ : Չուղեց անոնց դէմ զնել , և ընդդէմ իւր անմեղութեան , մոլախինդ (պաշտօնը խարայ) թոյնը խմեց : Իանտ եղած ատենն իր բարեկամները ճար գտան զինքը փախցնելու . սակայն մերժեց , օրինաց դէմ չգործելու համար : Մեռաւ 400 թուականին (Վրիստոսէ առաջ) զարմանալի խոնարհութեամբ և քաջութեամբ : Սոկրատ՝ փիլիսոփայութեան պատմութեանը մէջ մեծ տեղ ունի : Ախրատէր բոլոր փիլիսոփաներն , որք մարդուն և բարոյականութեան վրայ զբաղին , կրկնելով յաճախ սա առածը , շանիբ զէն : Սոկրատ բարոյական գիտութեան վրայ առաջին գրող ճանչցուած է . զանազան մասանց բաժանեց առաքինութիւնները (խոհեմութիւն , ժուժկալութիւն , արդարութիւն , ևն) , Լեհիոնիւն Էնելեկրսէր , երջանիւնիւն հասնելու ատենին հասարակ միջոցն է :

*** (Ղոն) Լուարտ Լեգղիացի հռչակաւոր մարդասէր , ծնաւ 1726ին . հայրը պատերու ներկեալ թուղթ ծախող վաճառական մ'էր , որոյ մեծ

տին , ու նիւթական ծածկոցը պիտի փոխեն ,
ինչպէս որ այն տեսնուեցաւ Առկրատին դիմաց
վրայ . և ահա ասոր համար է որ Լպողնի
խօսքերն երթալով աւելի կհաստատուին : « Երե-
ւէն խորշոմէրն (փոխէրն) անգամ իրենց հարսանն ու-

հարստութիւնն թողուց : Օրովու վրայ բռնուե-
լուն և բաւական ատեն դերի մնալուն , այն-
քան սիրտը շարժեցաւ բանտարկելոց վիճակին
վրայ , որ որոշեց իր կեանքն անոնց օգտին զօ-
հելու : Վրեթէ բոլոր Եւրոպան ճանապար-
հորդեց , բանտերն , անկելանոցները , հիւան-
դանոցներն աչքէ անցընելու , նոյն տեղեաց
առողջապահիկ կանոնաց դէմ եղածներուն մի-
ջոցներ հնարելու , և հիւանդները խնամելու :
Սեռաւ 1790ին դէշ տենդէ մը զոր ստա-
ցաւ Քէրսոնի քաղաքը , Ռուսիոյ մէջ , նոյն
հիւանդութեամբ պառկող հիւանդ մը խնա-
մելուն : Իր քաղաքացիքն ասոր մահուանէն ետքն ,
արձան մը կանգնեցին : Ըսի , շատ գրութիւն-
ներ թողուց թէ Լնգղիոյ և թէ Եւրոպիոյ
քաղաքաց մէջ պարտած հիւանդանոցներուն
վրայ , որոնցմէ խիստ շատերն Եւրոպական լիզ-
ուաց թարգմանեալ են :

**** Լմերիդայի Իէնսիլվանեայի օրէնքս-
գէտը , ծնաւ 1 րոնտոն 1644ին . հայրն էր Սըր
Ռելլեամ Իէն , Լնգղիացի Օրովապետ , որ մեծ
ծառայութիւններ րբաւ Աթիւարթներու ցեղէն
եղող թագաւորներուն : Վաղղիւ , Ստորին-Վա-

շին" : Արքայապետ , և ինչ է առողջութիւնն ,
եթէ ոչ կենաց գործողութիւններուն գեղեց-
կութիւնն : Արքա առաքինութիւնն՝ ընտիր գոր-
ծիք մը կգանէ , իր արդիւնքները դիւրութեամբ
կկատարին , և այս ալ իր գերագունութիւնը

հանգները ճամբորդեց , ուսկից դարձին Ղու-
էքըր եղաւ , որոյ համար Երլանտիոյ մէջ բան-
տարկուեցաւ և հայրն ալ անէն վաճակեց : Ասոր
վրայ դրել իր և նոր աղանդին վրայ քարոզել
սկսեց , որոյ համար երկու անգամ ալ Լոնտոն
բանտարկուեցաւ : 40 000 Լնդհական ոսկի ,
(5,000,000 զրուշ) և 400,000 ֆրանք ալ Ա-
ռավարութենէն անելիք ժառանգ մնաց , որոյ
փոխանակ , այսինքն 400,000 ֆրանքի , Ամերի-
գայի Միացեալ Ահահանգաց Տըլավէրի կողմէն
երկիր ընդունեց , ուր հիմնարկեց 1681 ին գե-
ղեցիկ գաղթականութիւն մը , և կոչեց զանի
Ինսիլվանիա : Ան ամէն ազգաց և կրօնից
համար , անխորաքար անկեղանոց մը բացաւ ,
գաշնակցութիւններ ըրաւ վայրենեաց հետ , զորս
հաւատարմութեամբ պահեց կէտ առ կէտ , գե-
րութիւնը ջնջեց , գաղթականաց համար Սահ-
մանադրութիւն մը խմբագրեց , Չէ յօդուած-
ներէ բաղկացեալ , (այս եղաւ հիմն Միացեալ
Ահահանգաց Սահմանադրութեան) , և հիմնար-
կեց Ռիլատէլֆիա քաղաքն : Անգղիա գառնա-
լով , Չէյմս Ի . Թագաւորին սիրելի եղաւ ,
և այնուհետեւ ատելի Ուիլեամ Գ . ի , և որով
զրկուեցաւ իր վարչութենէն , բայց կրկին ձեռքն

նշմարելու համար . որ ան ատեն գործերն ալ
աւելի պարզ և բնական կերևին , բայց անկա-
րելի է ներգաշնակութիւն չունեցող գործիքէ
մը անուշ ձայներ հանել . և ինչպէս որ , հան-
դիսաւոր վայրկեանի մը մէջ , երկայն ժամանակ
պահ մնացած գեղեցկութիւնը , կրնայ մէկէն
ի մէկ բարերար մարդու մը երեսը լուսաւորել ,
նոյնպէս ալ շատ անգամ առողջութեան թան-
կազին հարստութիւնը ձեռք ձգելու համար ,
խորին և համարձակ որոշում մը բաւական է :

“ Մի՛ ճորձեր , ըսած է , Վալթթէն , երև-
ելի խտրադիման , մի՛ ջանար , ճարդս՝ գեղեց-
կացնել , առանց անոր հոցոսկիւնը բարոտելու ” :
Մենք ալ համողմամբ և կատարեալ հաւատով
կաւելցնենք թէ “ ելի՛ զանի աւելի բարոտելու
չէ ” , անոր առողջութիւնը պահել մի՛ ճորձեր ” :

անցուց 1696ին , և յետոյ դնաց Մանրիկայ
երկու տարի : Արկին անգամ Աւրուպայ դար-
ձաւ , նոր Վալթթականութեան վաճառականու-
թեան ծաւալման օգտակար արտօնութիւններ
առնելու , և մեռաւ 1718ին Պէտքշայրի մէջ :

Փիլիսոփայք , Տէնն , յաճախ կ'իշխեն իրրև
օրինակ իմաստութեան և մարդասիրութեան :
Սոնթէսքիէօ զանի , նոր լիկուրքոս կանուանէ :
Ըսի շատ գործեր ալ գրած է :

ՔԼՈՒԹ ԵՐՐՈՐՔ

Նրահայտութիւն :

Նրահայտութիւնը հարդիւյն բնութեան
Տիջ Լեւրիւնի* պաշտօնը կէտարի . նա
է աշխարհի աւազնորդն . անո՞վ է որ
հարդս ինչոք բարի և ինչոք շար կըլայ :
Լեյնդը** :

Սոր դարուս Լոգերանները կնեղանան
երենց նախորդներուն դէմ , մարդկային մտաց
միութիւնը չճանչցած ըլլալուն , վերին և ստո-
րին կարգի բազմութիւ կարողութիւններ որո-
շելուն , ինչպէս՝ բանն , իմաստութիւնն , իմա-
ցականութիւնը , կամքն , երևակայութիւնն , յի-
շողութիւնն , և այլն : Ստոյգ է այս նախատինքն ,
եթէ իմացական կարողութիւն ըսելով գործող
զօրութիւններ կիմացունին . զի միտքը միակ զօ-
րութիւն մ'է , կատարեալ , անբաժանելի , և
իր ինչ ըլլալը միայն իւր գործունէութեան

* Չաստուած ճարտարասութեան , վաճա-
ռականութեան և աւաղակաց :

** Վերմանացի գրագէտ . ծնաւ 1749 ին
Սանկրիլեզերի մէջ և մեռաւ 1803ին . 1776ին
Լուիս անուն օրագիրը հրատարակեց : Ուրիշ
շատ գրութիւններ ալ ունի :

ձևերովն ու արդիւնքներովը կհասկցուի . բայց
 և այնպէս խիստ օգտակար է ամենայն պարզու-
 թեամբ և որոշակի այս զանազան կատարելու-
 թեանց նշանները դասել : Մենք կպարտաւո-
 րինք , ուրեմն , շնորհակալ ըլլալ հին դպրո-
 ցին , մարդս լուծելը մեզ սովորեցնելուն , փո-
 խանակ զանի ամենայն ասլուութեամբ իրրև հը-
 րաշք նկատելու : Մենք մեր դասատուաց դա-
 սերուն պիտի հետեւինք , և առանց մոռնալու
 իր ամբողջութեանը մէջ մարդուս իմացական
 կարողութեանը զմայլելու և անիկայ դոհու-
 թեամբ նկատելու , սոյն կարողութեան գոր-
 ծողութիւնը պիտի սովորինք , իր երևոյթից զա-
 նազանութեանը մէջ : Արոնք երեք զանազան
 խումբեր կձևացնեն , և կդասուին այսպէս —
 մտածելու կարողութիւն , զգալու կարողու-
 թիւն , (որոյ մէջ կպարունակին երեակայու-
 թիւնն և զգացմունք) և կամենալու կարողու-
 թիւն : Իմացական կենաց սնունդն են խոր-
 հըրդածութիւնք , իւր կենսական օգն են զգաց-
 մունք , իւր Ֆիզիքական կրթութիւնքն են կամ-
 քին գործերը : Վշնենք , ուրեմն , այս երրակի
 տեսութեանց մէջ , թէ ի՞նչ է հոգւոյն ազդե-
 ցութիւնը , մարդս նուաճող զգալի ցաւոց մէջ :
 Աթէ մտաց պիտութեան մէջ , աստիճաններ
 ընդունիլ կարելի է , պէտք է դնել երևակայու-

Բիւնն ամենէն ստորին , մէջ տեղը՝ հասն , իսկ
 ամենէն վերը քանն : Այս կարգաւ է ահա որ
 մարդուս ապրելու ատենն , իր իմացական կարո-
 ղութիւնները կկատարելագործուին : Տղան կե-
 րադէ , երիտասարդը կկատարէ , իսկ հասուն մարդը
 կմտախօսէ . և եթէ ստոյգ է որ ընութիւնն , իւր
 գործոց մէջ , պղտիկէն մեծը կերթայ , այս բա-
 ժանումն ալ հաստատուն է : Աւստի քանի որ
 երեւակայութեամբ կսկսի , հետեւինք իրեն ու-
 թեմն . զի երեւակայութիւնն իմացական աշխար-
 հին և ֆիզիքական աշխարհին մէջ ձգուած կա-
 մուրջին կնմանի : Հրաշալի , յիօփոխական , և
 անբնական զօրութիւն մ'է , և ոչ մէկերնիս
 կրնանք ըսել որ զանի թէ հոգւոյն կամ թէ մարմ-
 նոյն յատկացնելու է , եթէ մենք զանի կկա-
 ուաւարենք , և թէ մենք անով կկառավարուինք .
 և ահա չկրնալ որոշելնիս է որ մեզ իրաւունք
 կուտայ զանի նկատել իբրև միջնորդ բարոյա-
 կան և ֆիզիքական գործողութեան մէջ . ասով
 միայն անոր կարեօրութիւնն աւելի լաւ կըրըն-
 նենք : Արգարեւ , մեր մէջը տեղի ունեցած կամ
 անցած երեւոյթից ուշի ուշով քննութեամբ մը
 պիտի ճանաչենք թէ , ոչ մտածելն , ոչ իա-
 յաքելը , մեր մարմնոյն վերայ առանց միջնորդի
 գործողութիւն մ'ունին , այլ միայն երեւակա-
 յութեան օգնութեամբը կկատարուին : Ահա

քննութիւն մը , որ անգին է միանգամայն թէ
հոգեբանին և թէ բժիշկին : Արեւակայութիւնն
խմացական կազմուածքէն զատուած բոլոր ան-
դամոց շարժուն զօրութիւնը , շարժառիթն ու
սննդարար մայրն է : Առանց անոր , ամէն պատ-
կեր խաւարած , բոլոր միտքերը համր և ամուլ ,
ամէն զգացմունք վայրենի և կոշտ են : Արեւա-
կայութիւնն է մայր երազոց , մայր բանաստեղ-
ծութեան , և առանց բանաստեղծութեան , և
ոչ բան մը գերագոյն է : “Անդհանրապէս ը-
սաւ , Հէրտըր , երեւակայութիւնն է , հոգւոյն
բոլոր կարողութեանց մէջէն ամենէն քիչ սով-
րուածն , և ամենէն սակաւ ուշադրութեան
գրաւուածը : Օյի , երեւակայութիւնն , ամբողջ
կազմուածքին հետ միացեալ ըլլալով , մանա-
ւանդ ջլաց և ուղեղին , զոր կապացուցանեն
այնքան տարօրինակ հիւանդութիւնք , կերեւոյ
թէ , ոչ միայն հոգւոյն բոլոր գերագոյն կա-
րողութեանց հիմն ու կապն է , այլ նաև միտքն
ու մարմինն իրար միացնող կապն : Արեւակա-
յութիւնն է մտածելու կարողութեան ծառա-
յութեանն յատկացեալ բոլոր նիւթական կազ-
մուածքին ծաղիկը” :

Քանթ երեւելի փիլիսոփայն , Հէր-
տըրի հակառակորդը , հաստատեց ևս թէ երե-
ւակայութեան շարժիչ զօրութիւնն աւելի ներ-

քին և Թափանցիկ է քան զամենայն զգալի զօրութիւն : “Մարդ մը , կըսէր շատ անգամ , որ սիրելի ընկերութեան մը զուարճութիւնը կատարեալ հաճոյքով զգացած է , աւելի ակտիւ ժակով պիտի ուտէ՝ քան թէ երկու ժամ ձիով պտրտելէն յետոյ . — զբօսացուցիչ ընթերցում մը մարմնոյ կրթութենէ աւելի օգտակար է առողջութեան ” : Այս մտօք , կամ նպատակաւ , կնկատէր նաև քուն ատենի երազներն , իբրև տեսակ մը շարժում բնութեան , կազմուածքին մէքենայն պահելու :

Ամենէր թէ ընտիր ընկերութեան մ'ուրախութիւնն՝ արդիւնք է դիւրամարսութեան , և անտի ծագած աղէկութիւնն առողջութեան . այս միաւորութեանց ճշմարիտ և ընտիր նպատակն ուր կսպառին , ամենաղնիւ զգացողութիւններն ու մտաց բոլոր գանձերն ալ : Արիշ Տաղանդ մ'ալ , “հոգւոյ կիման” կոչած է երևակայութիւնն :

Իմացական հիւանդութիւնք ալ իրենց արմատն ու կեդրոնը , միմիայն երևակայութեան մէջ ունին : Օլի եթէ այս հիւանդութեանց կեդրոնը միտքն ըլլար , սխալմունք կամ մոլութիւնք պիտի ըլլային , և ոչ թէ հիւանդութիւնք : Աթէ մարմնէ յառաջ գային , հոգեկան հիւանդութիւններ չպիտի ըլլային : Մարդկու-

Թեան այս տխուր արկածքը ծնունդ առնելու համար , պէտք է որ մարմինն ու հոգին իրարու դէմ կից ըլլան , և ահա այս միութիւնն ալ ուրիշ բանով չկրնար ըլլալ , այլ միայն երեակայութեամբ : Ահա առողջաբանութեան դերագոյն և ճշմարիտ պաշտօնն է , միշտ այս սեռէ եղող հիւանդութիւնք հեռի նետել :

Երեակայութեան կեդրոնն է նիւթական աշխարհէն դուրս : Մարդկային կենաց թշուառութիւնն և երջանկութիւնն ըստ քմայ այս զօրութեան կանոնաւոր կամ անկանոն կրթութենէն ու գործածութենէն կախումն ունի : Երբ չափէ դուրս զօրանայ , արթուն ատեննիս անգամ մեզ կերազեցնէ , որ է յիմարութեան առաջին աստիճանը : Բանաստեղծին նայուածքն անգամ , մտացածին հայեցողութեան մէջ յափրշտակեալ , դոնէ երբեմն ալ առ ինքն յատկացուցած չունի , ինչպէս մահատիթ հրապոյրքով մը , զինքը պաշարող սոսկալի ուրուականներ , այնքան ժամանակ , որքան իւր աչքերը՝ դեղեցկին , երկնային աստղին , դարձած կկենան : Վոյութեան հասարակ պայմաններուն մէջ ալ , երեակայութիւնը մեր վրայ , մութ և անդադար աշխատութեամբ մը , տեսակ մը նորոգիչ զօրութիւն չներդործեր : Հօր և մօր միութեանը մէջ , ըստ մեծի մասին , տղուն

ձևերն առաջուց չսրոշեր : Ալ եթէ , այս նկատմամբ , մարդս բողոքովն երեակայութեան որդին է . այս զօրութիւնն ալ սկզբնական սկզբունք մը չէ մի մեր մէջ : Արնանք ըսել թէ նա ընդ մեզ է , մենք մերն ըլլալէն առաջ , և ըլլալէ դադրելէ ետքն ալ : Այս ընդ մեզ է , երբ մեր անձնիշխանութիւնը նուաճեալ , և կապեալ է : Տղայութեան , քունի , խենդութեան , մտացածին բանդագուշանաց մէջ : Ինչ որ է արտաքին աշխարհս , այս ամէն ազգեցութիւններովն , արտաքին մարդու համար , երեակայութիւնն , այս ներքին աշխարհն ալ , որ կենաց գոյութիւնն ու հիմը կ'յօրինէ , նոյնն է ներքին մարդուն համար : Ինչպէս , ուրեմն , իր գործողութիւնն առողջութեան նկատմամբ աներկբայելի կըլլայ : “ Ետ անգամ , ըսաւ , Վիշթէնպէրկ* , ինքզինքս ամբողջ ժամերով երազեցի , և ամէն տեսակ մտացածին խորհրդոց տուի . առանց այս բարոյական դարմանի , որ ամէն տարի ջուրերն երթալու ատենս կընէի , անկարելի էր որ մինչև ցարդ ապրէի ” : Վիչ մը վերը զգացողութիւնն ու երեակայութիւնը մի և նոյն կարողութեան մէջ կըլինու-

* (Շորձ-Վոխթօֆ) . Ֆիզիքագէտ և բարոյագէտ . ծնաւ 1742ին և մեռաւ 1799 ին Տարւիշթատի մէջ : Ետ գրութիւններ ունի :

Թին ըսելովս , միանգամայն թէ մէկին և թէ միւսին աւելի բացարձակ սահման մը տալէ հետի կենալ չուզեցի : Իմ կարծիքս էր հասկցնել թէ արդարեւ զգացողութիւնն ու երեւակայութիւնը մի և նոյն կարողութիւնն են՝ կրաւորական կամ ներգործական եղած ատենի նկատմամբ : Արեւակայութեան աշխատութիւնը զգացողութիւն մը կպահանջէ . այն ատեն կզգանք , երբ ոչ կերեւակայենք . ահա այս պարագայիս մէջ երեւակայութիւնը ներգործական է , իսկ զգացողութիւնը կրաւորական : Քիչ մը խորհելով կրնայ հասկցուիլ թէ այս ըսածնիս բառաշարութիւն մը չէ : Մեր գոյութեան զգայուն կողմն աշխարհիս ներկայացնելը , թշնամոյն թուրին առջև կուրծքը մերկացնել է : Արտաքին պատճառաց գործողութեան՝ ներգործական երեւակայութիւն մը դէմ դնելը , զինուիլ և ինքզինքը պաշտպանել է : Արեւմն , ասոր , ինչպէս բոլոր բաներու մէջ ալ , ուրախութիւն և ցաւ մի և նոյն աղբիւրէ կճնին : Ամեն մարդ , պատմութեամբ և օրինակօք , երեւակայութեան՝ հիւանդութեանց վրայ ըրած առողջարար կամ հակառակ ազդեցութիւնը կճանաչէ : Արդարացի չէ՞ մի հետեցնել թէ հիւանդութիւնները բրձրլկելու կարող պատճառ մը , կրնայ ևս զանոնք դարցնել : Այլ թէ մի և նոյն պատճառն

որ զանոնք ծանրացնելու զօրութիւնն ունի , կրնայ ևս զանոնք մինչև մահառիթ ընել տալու : Տես այն թշուառաց ցաւերն որչափ ծանր և վտանգաւոր եւն , որք ինքզինքնին երեակայաւան հիւանդութենէ մը զարնուած կարծելով , ուշ կամ կանուխ ստուգապէս նոյն հիւանդութեանց ենթակայ կըլան :

Վ. յսպիսի երևոյթի մը բնաղնական պատճառը միշտ դէպ ի մի և նոյն անդամի մը վրայ շարունակ ջղային ձգտումն է , որ վերջապէս իր մարմնական շրջանն ալ կզարնէ : Պօհեռավի* այն աշակերտը կ'իշուի , որոյ վրայ իր դասա-

* Նուշակաւոր բժիշկ , ծնաւ 1868ին Եւրպի մօտ Սուրհութի մէջ . հայրն ուղեց նախ զինքը կղեր ընել , բայց բնական դիտութեանց վրայ աւելի ճաշակ ունենալով , բժիշկ եղաւ 1696ին , այսինքն 28 տարեկան . հետզհետէ չորս տեսակ դիտութեան , տեսական՝ գործնական , տնկարանութեան , և տարրալուծութեան դասատու կոչուեցաւ , ամենուն մէջ ալ մէկզմէկէ աւելի յաջողելով . բաւական ատեն ալ այս չորս դասերը միանգամայն կընէր : Սեռաւ 1738ին : Վսի իր դարուն մէջ բժշկութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ թէ՛ դասերովն և թէ՛ գրութիւններովն : Վսի լուծեց արիւնը , կաթն , և այլն . անհամար գործեր ունի :

[404]

ԳԻՆԸ

424

959

տուին դասերուն
 ւանդութիւններն
 ինչպէս տենդ և
 հիւանդութիւն աս
 վերջապէս իր կեանք
 թողուլ ստիպուեցաւ : Անգղիացի ծառայ մը,
 օրագրոյ մը մէջ կատղած շան մը խածնելէն
 յառաջ եկած սոսկալի մահուան մը պատմու-
 թիւնը կարդալով, անմիջապէս ինքն ալ նոյն
 հիւանդութենէն բռնուեցաւ, և արդարեւ սոյն
 հիւանդութեան դէմ գործածուած դեղով կըր-
 ցաւ ազատիլ : (Պոլիթանիա ()րագիր, Անգղի-
 ա կան, Ապրիլ, 1825) : Այն թշուառներն
 որոնց երիտասարդութեան շուայտութիւններն
 իրենց խղճի խայթ կուտան, և իրենց չափա-
 զանցութեանց հետեութիւններէն կտարսախին,
 ինքզինքնին ենթակայ ըրած հիւանդութեանց
 պատկերը մտքերնուն մէջ կգծուին, և ահա այս
 անդադար վախերը վերջապէս Ա Էրբարտին (Բը-
 ժիշկ) նկարագրած երեւոյթական խոտորէն են-
 թակայ կընեն, որ է տխուր հետեութիւն ֆի-
 ղեքական և բարոյական վախերու : Ամէն բժիշկ,
 մանաւանդ մեր այս լուսաւորեալ ժամանակին
 մէջ, յաճախ առիթ կունենայ այս տեսակ օրի-
 նակներ տեսնելու և քննելու : Աչաց հիւան-

ԳԱԱ Գիտնարար Գիտ. Գրադ.

FL0568861

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՆՆՅԷԼ ԳՐԱԳՐԱՐԱՆ

ՊԳՍԳԵՄԻԱՅԻ